

Kernavės žemė ir valsčius iki 1564–1566 metų administracinės reformos*

Edvardas Gudavičius

Vilniaus universitetas

Nedidelio miestelio Kernavės ir jos apylinkių praeitis anaipol nėra eilinės Lietuvos gyvenvietės istorija. Šiuo metu archeologų jau gerai ištirtas ir toliau intensyviai tiriamas Kernavės miestas ir galingas įtvirtinimų kompleksas liudija čia buvus vieną svarbiausių XIII–XIV a. Lietuvos ekonominių ir politinių centrų¹. Tačiau dar hipotezių lygmenyje tebeišlieka bent du svarbiausi klausimai:

1. Kernavės architektūros, urbanistikos ir amatų technologijos vieta bendrojoje XIII–XIV a. Lietuvos materialinės kultūros raidoje.

2. Kernavės vieta tos pačios chronologijos politinėje Lietuvos struktūroje.

Pirmasis klausimas iškilo smarkiai pažengus į priekį Vilniaus, Trākų ir pačios Kernavės archeologiniams tyrimams pastarąjį dešimtmetį (anksčiau paprasčiausiai nebuvo iš ko jo kelti). Antruoju klausimu jau susikaupė solidi istoriografija, tačiau alternatyvūs skurdžių rašytinių šaltinių duomenys daug kur vis dar neleidžia prielaidų paversti išvadomis.

Pirmąjį kartą Kernavę pamini 1279 m. Livonijos eiluojuoji kronika, pažymėdama, jog Livonijos ordino kariuomenė nusiaubė sritį, buvusią „*karaliaus Traidenio žemėje*“. Kernavė čia nurodyta kaip vietovė, bet ištirti piliakalniai liudija ją buvus didele pilimi, o žinutės tekstas parodo ją kaip pagrindinį žygio orientyrą (kronika neužsimena apie apgulimą: žygiu siekta nusiaubti jos apylinkes – kalbama apie staiga užkluptus žmones, plėšimą, pasklidus atskirais būriais, ir didelį grobį)². Tai, kaip ir pilkapynai, rodo to meto sąlygomis tankiai apgyventą kraštą, ką patvirtintų ir vietovių, turinčių intensyvios ūkinės veiklos nulemtus vardus, ruožas kairėje Neriės pusėje, prieinantis upę kaip tik priešais Kernavę³. Kad Kernavė 1279 m. buvo svarbi didžiojo kunigaikščio pilis, netiesiogiai galima spręsti iš to, jog, staiga vokiečiams užpuolus, labai greitai susirinko stipri lietuvių kariuomenė⁴, kuri pasivijo grįžtantį priešą⁵ (įvyko Aizkrauklės mūšis). Vis dėlto ši Aizkrauklės istorija nepasako, ar Kernavė tuo metu buvo pagrindinė didžiojo kunigaikščio rezidencija⁶. Visi žinomi faktai atsiremia į vieną ir tą pačią problemą – Traidenio ir Mindaugo, pastarojo domeno (Lietuvos žemės siaurąją prasme) ir Kernavės srities (dešinėsios Neriės vidupio pakrantės) tarpusavio santykį. Lietuvos žemė siaurąją prasme apėmė sritį tarp Nemuno vidu-

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslų darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2002 10 18.

¹ Svarbiausią literatūrą žr.: Luchtanas A. Kernavės piliakalniai, piliavietė ir gyvenvietės, *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva* (toliau – KPE), Vilnius, 1996, t. 1, p. 281.

² *Livländische Reimchronik*, Paderborn, 1876 (toliau – LRCh), p. 191: „*daß her sach man keren/ stoltz zu Kernowen/ daß was leit den Lettowen./ do wart kuniges Thoreiden lant/ beroubet vil und verbrant/...volkes slug der brudere her/ harte vil sunder wer. In sinen landen./ eß ginc in wol zu handen./ daß her herte her und dar./ mit vil mancher stoltzen schar./ zu samne sie da quamen./ den roub sie mit in namen./ der was michel und groß*“.

³ Gudavičius E. *Miestų atsiradimas Lietuvoje* (toliau – *Miestų...*), Vilnius, 1991, p. 58.

⁴ LRCh, p. 192: „*Der Lettowen her zu samne quam./ einen snellen rat eß nam./ eß was michel unde stark./ zu reisen waren sie karc*“.

⁵ *Ten pat*: „*sie zogeten den cristen nach./ in wüchs grobelichen zu/ beide spate unde vru./ der brudere her daß hatte sich/ gelegert hartereiselich./ eß wart in vor bekant./ daß der heiden her gerant/ queme vaste nach in dar./...Der heiden her gerennet quam...*“

⁶ Batūra R. XIII a. Lietuvos sostinės klausimu, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija* (toliau – MADA), 1966, t. 1(20), p. 158.

pio ir Neries⁷. Livonijos ordino magistro 1250 m. žygis į ją kaip tik leidžia susieti ją su Mindaugu⁸. Bandytas šį žygį (taigi ir Mindaugo pilį bei domeną) lokalizuoti Kernave, nutylint H. Łowmiański argumentus⁹, be kitų faktų, dar ir prieštarauja Livonijos eiluiotosios kronikos Heidelbergo nuorašo skirtybei, visiškai paneigiančiai tokio lokalizavimo galimybę¹⁰. Atmestinas ir M. Jučo bandymas apginti savo lokalizavimą, dabar jau ieškant naujų argumentų. Tvirtinimas, kad „Kernavėje surastas pirmasis XIII a. Lietuvos miestas“¹¹, yra per daug apibendrintas ir nekonkretus. Kaip sakytą, mes dar gerai negalime palyginti Kernavės ir Vilniaus augimo duomenų, be to, dideliu darbu užmoju išsiskiria jau XIV a. Kernavės architektūra¹². Ir nepamirština, kad Kernavėje kol kas nerasta mūro statybos, kurią vėliausiai (nekalbant apie diskusinius dalykus) galima datuoti XIII–XIV a. sandūra Vilniuje ir Senuosiuose Trākuose. Sunku ką nors pasakyti apie Lietuvos kronikų XVI a. pradžioje pateikiamą „lietuvišką tradiciją apie Kernavę“¹³. Net jei šio kronikų pastebėjimo neatmestume (kažkiek esu jam pritaręs), tai jis juk priešina Kernavę jau su Trākais, viduriniajam sąvadui visai nežinant Mindaugo¹⁴. Reikia pirmiau surasti argumentų

jam paremti, o ne juo remti rimtiems argumentams prieštaraujančius teiginius. Ir visiškai ne vietoje nurodoma, „kad Livonijos riteriai žygiavo zu Kernowen... do wart kuniges Thoreiden lant... Nors tarp Mindaugo ir Traidenio negalima nustatyti giminystės ryšių, bet laiko tarpsnis tarp jų valdymo buvo nedidelis...“¹⁵. Kažkokie giminystės ryšiai tarp Mindaugo ir Traidenio kaip tik išplauktų iš Hipatijaus metraščio pastebėjimo¹⁶. Bet sieti tai su laiko tarpu tarp valdymo šiuo atveju yra keista: tarp prievarta pasikeitusių Treniotos–Mindaugo, Algirdo–Jaunučio, Kęstučio–Jogailos valdymų nebuvo jokio tarpo, nors visais atvejais tai buvo giminaičiai. Ir kuo dėti rusai, kalbant ne apie etninę paribį, o apskritai apie Pietų Lietuvą?¹⁷ Tai sakoma visai neatsižvelgiant į Vygando Marburgiečio kroniką, kur aiškiai nurodoma Neris kaip siaurinė Lietuvos žemės siaurąja prasme riba¹⁸, taigi pažymima ir apie Kernavės nepriklausymą šiai žemei bei pirminiam Mindaugo domeniui.

Traidenis veikiausiai buvo užvaldęs ir Mindaugo domeną (kitai sunku įsivaizduoti jį įgijus didžiojo kunigaikščio valdžią), juo labiau kad šio domeno teritorijoje randame ir su Traidenio vardu susijusių vietovių¹⁹. Archeologiškai Ker-

⁷ Łowmiański H. *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, Wilno, 1932, t. 2, p. 108–110.

⁸ *Ten pat.*

⁹ Jučas M. Dar viena Lietuvos istorija, *Naujasis židinys, Aidai* (toliau – NŽ), 1995, nr. 12, p. 960.

¹⁰ Gudavičius E. *Mindaugas*, Vilnius, 1998 (toliau – *Mindaugas*), p. 218–219.

¹¹ Jučas M. *Mindaugo krikštas* (toliau – *Mindaugo...*), NŽ, 2000, nr. 4, p. 173.

¹² Волкайте-Куликаускаене Р. Исследование городища Кернаве, *Археологические открытия* 1981 г., Москва, 1981, с. 368.

¹³ Jučas M. *Mindaugo...*, p. 173.

¹⁴ Полное собрание русских летописей, Москва, 1980, т. 35 (toliau – ПС), с. 145–153, 173–481, 193–201, 214–222. Pati Kernavės „sostinės tradicija“ tirtina. Gal tai ir nėra visiška fikcija, nes „sostinės perkėlimą į Trakus iš Kernavės“ randame ne fantastinėje Lietuvos kronikų dalyje, o sujungusiame ją su įtraukto trumpojo sąvado pradžia intarpe, kuriame, nors ir iškraipytai, nurodomi ir realūs faktai (Krasinskio nuorašas šio intarpo neturi) – ПС, с. 95–97, 132, 151–153, 179–181, 199–201, 220–222. Atskiras klausimas, kiek ši tradicija (jei ją pripažintume) galėjo nulemti vietovardinių Kerniaus, Spėros ir Kukovaičio vardų atsiradimą fantastinėje kronikų dalyje iš esančių šiame regione Spėros ežero, Kukovaičio miško (jį mini greta Maišiagalos, pasakodamas apie Algirdo palaikų sudeginimą – Długosz J. *Opera omnia*, Cracovia, 1876, t. 12, p. 472) ir pačios Kernavės bei Kerniaus siejimą su Užneriu – ПС, с. 91, 128–131, 145–148, 173–176, 193–196, 215–217. Pasitvirtinus šiai tradicijai, būtų šiek tiek galima paaiškinti ryšį tarp Traidenio ir Gediminaičių. Bet kiek ji tokiu atveju padėtų išaiškinti ryšį tarp Mindaugo ir Traidenio?

¹⁵ Jučas M. *Mindaugo...*, p. 173.

¹⁶ Pašuta V. *Lietuvos valstybės susidarymas*, Vilnius, 1971, p. 290.

¹⁷ Jučas M. *Mindaugo...*, p. 173.

¹⁸ Žr. 34 nuor.

¹⁹ Gudavičius E. *Mindaugas*, p. 143.

navė pritampa prie esančios į pietus nuo Neries Pietryčių Lietuvos²⁰. Traidenio valdymo metai (1269–1282) išpuola į antrąją XIII a. pusę, kuomet tampa akivaizdus Kernavės miesto augimas ir pilies sustiprinimas. Du šaltiniai pateikia šiuo atveju išidėmėtinius faktus. XIII a. pabaigos Livonijos akte abejingas lietuvių pirklių reikalams Traidenis pavadina juos „*kaimiečiais ir šunimis*“²¹. Tai rodo, kiek tuo metu Lietuvos valdovas gaudavo pajamų iš lietuvių prekeivių mokamų muitų ir mokesčių. Todėl galime išsivaizduoti, kokią vietą atsirandantys lietuvių pirkliai tuo metu užėmė savo visuomenėje ir tarptautinėje prekyboje. Kita vertus, XIII a. pabaigoje Kernavė buvo ne vienintelis, tačiau bene didžiausias lietuvių miestas. Tai leidžia tvirtinti antrasis šaltinis – vadinamoji Rygos skolų knyga (įrašai joje nuo 1286 m.). Joje nurodomi lietuvių pirklių vardai²², nors kai kuriuos jų nėra lengva atskirti nuo kitų baltų vardų ar pasitaiko problemiškas jų sudūrimas su krikščioniškais vardais. Tačiau, nepaisant to, galima nurodyti ir neabejotinus lietuvius²³. Svarbiausia yra tai, kad randame Rameišį ir Studilą iš Kernavės (*Kernowe*)²⁴. Be to, dar minimas Pabilitis iš vietovės, pavadintos *Crowen*²⁵. Abejojęs, ar tai Kernavė²⁶, vis dėlto manyčiau, kad tai galėjo būti ir ji. Rygos skolų knygoje Kernavė minima, o Vilnius ne. Mes nežinome visų aplinkybių (Rameiškis minimas 1290, Studilas – 1303 m.²⁷, pirklys Mindaugas – 1286 ir 1296 m.²⁸, tuo tarpu Remeikiui [*Remmeke*], Giedriui [*Ghedere*], Pabilčiui, Jau-nuliui, Tautuliui datos nenurodomos²⁹; nėra aišku, ar tai ne vėlesnis laikotarpis, kur galima tikėtis ir augančio Vilniaus). Kad ir kaip ten būtų, Kernavės užimama vieta augančioje etninės Lietuvos prekyboje lieka akivaizdi, tačiau išidėmėtina ir tai, kad 1338 m. prekybos sutartyje su Livonija numatomas pirkliams saugus kelias vien į Vilnių, o apie Kernavę neužsimenama³⁰. XIV a. sparčiai didėjantis Vilnius tapo arti esančios Kernavės konkurentu, tačiau tokį miestą turinti sritis neprarado savo reikšmės. Nuo XIV a. vidurio (jei ne anksčiau) ji ėmė virsti atskirų dinastijų valdoma kunigaikštija. Pirmuoju žinomumu jos kunigaikščiu buvo Gedimino sūnus Manvydas³¹. Jis nepaliko įpėdinių, ir Kernavė grįžo tiesioginėn didžiojo kunigaikščio valdžion. Būdinga, kad 1365 m. Vokiečių ordino kariuomenei pasiekus Kernavę, pilies gynėjai ją paliko ir ji buvo sudeginta (sudegė ir miestas)³². Iš to galima spręsti, kad medinis Kernavės įtvirtinimų kompleksas XIV a. antroje pusėje nebuvo tinkamai rekonstruotas. Po 1365 m. miestas ir pilis buvo atstatyti. 1386 m. Kernavės kunigaikščiu tapo Jogailos brolis Aleksandras Vygintas³³. Kernavės gyvenvietė po ją sunaikinusio

²⁰ Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuva valstybės susidarymo išvakarėse, *Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje*, Vilnius, 1978, t. 1, p. 6.

²¹ *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch*, Reval, 1853, t. 1, p. 627.

²² *Das Rigische Schuldbuch (1286–1352)* (toliau – *Das Rigische...*), St. Petersburg, 1872, p. 43.

²³ Gudavičius E. *Miestų...*, p. 30–31.

²⁴ *Das Rigische...*, p. 84–89.

²⁵ *Ten pat*, p. 83. Leidėjas nurodo čia Krėvą – ten pat. Tokią vietovę mini ir: *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae. 1376–1430*, Cracovia, 1882, p. 276.

²⁶ Gudavičius E. *Miestai...*, p. 31.

²⁷ *Das Rigische...*, p. 84, 89.

²⁸ *Ten pat*, p. 85, 111.

²⁹ *Ten pat*, p. 52, 83, 84.

³⁰ *Gedimino laiškai*, Vilnius, 1966, p. 187.

³¹ Prochaska A. *Dzieje Witolda w. książcia Litwy*, Wilno, 1914, p. 16, 63. Lietuvos kronikų trumpasis sąvadas nurodo Karačevą (tai mažai tikėtina) – *ПС*, c. 85, 110.

³² *Scriptores rerum prussicarum* (toliau – *SRP*), Leipzig, 1863, t. 2, p. 553: „*procedunt se parcientes juxta Nergam...Sambienses cum viris episcopi transierunt contra castrum Masgallen, de quo et alio similiter pagani cum verecundia fugierunt ...et in cinerem redacta sunt...*“ (Vygandas Marburgietis). Iš K. Šiuo perpasakojimo galima suprasti, kad kita (*aliud*) pilis buvo Kernavė – *ten pat*, p. 554: „*Foligig durchstreiffen sie die lande Zeimin. Vielkemirgen, Kunow und Masgallen...*“

³³ Luchtanas A. *Min. veik.*, p. 281.

1390 m. gaisro³⁴ šiek tiek atsigavo, tačiau svarbaus šalies centro reikšmė jau buvo prarasta. Beje, ir 1390 m. pilis nebuvo ginama: įgula ją pati sudegino. Galbūt nenorėta priešintis tuo metu kryžiuočius rėmusiam Vytautui, kuris kaip tik dalyvavo Kernavės ir Máišiagalos puolime³⁵. Bet veikiausiai ir atstatytos po 1365 m. pilies nebūta stiprios, juo labiau kad ir pats Kernavės kunigaikštis, gavęs žemių Lenkijoje, daug laiko joje praleido. Aleksandrui Vygintui 1392 m. mirus ir nepalikus palikuonių, Kernavė vėl buvo įjungta į didžiojo kunigaikščio domeną (priklausė buvusiai Vilniaus kunigaikštijai, nuo 1413 m. – vaivadijai).

XIII–XIV a. šaltiniai nepamini Kernavės žemės kaip tokios³⁶. Tačiau susidaryti vaizdą apie Kernavės teritorinį vienetą ar bent kažkokią jo sampratą leidžia netiesioginiai duomenys. Neries vidurpio dešinėsios pusės toponimika atitinka Traidenio brolių (Bardžio, Liesio, Sirpučio, Svalkenio) vardus³⁷. Didikų Astikų genealoginės pretenzijos kildinti save iš Traidenio brolio Sirpučio labiau išryškėjo tik XVI a. iškilusios legendos³⁸, kurios ištakos nėra aiškios³⁹, pavidalu. Tačiau pirmasis žinomas Astikas (Kristinas), 1413 m. Horodlėje gavęs Trimitų herbą, buvo kaip tik kilęs iš Kernavės⁴⁰. Vokiečių ordino kariniai maršrutai pažymi Sirpučio kaimą prie Šventosios tarp Gėlvonų ir Ukmergės (1385 m.)⁴¹. Visa tai leidžia kelti prielaidą, kad būtent čia reikia ieškoti Traidenio tėvonijos. Ir šiuo atveju ji aiškiai nepriskirtina Lietuvos žemei siauraja prasme, tačiau išlieka tiesioginė jos kaimynė. Kryžiuočių kariniuose maršrutuose Kernavė yra ryškus orientacinis punktas, bet tai galbūt lemia didelė pilis (ji ten ir nurodoma)⁴². Net jeigu ir taip, tai XIV a. antrosios pusės šaltiniuose vis dėlto galima užčiuopti, kad tai yra kažkoks teritorinis vienetas. Kaip Kernavės kaimyniniai orientacijos punktai nurodomi Videgirdžiai, Labūnavà (Širvintų r.), Máišiagala. Visos šios apylinkės apibūdinamos kaip gerai apgyventos, kur kelio nereikia prasiskinti ir galima daug siaubti⁴³. Didelė ir svarbi Kernavės pilis buvo pasakutinis punktas iki Vilniaus⁴⁴, todėl čia

³⁴ SRP, p. 641: „magister de longinquis vocat suos ad reysam contra Lithwanos, unde marschalculus...precepto magistri de Garten proficiscitur per Nergam in Lithwaniam; Witaud cum suis venit eis in succursum, transeuntes in litore Lithanico et vicerunt Meischengallen et deinde Kernow, quod Lithwani soli succederant et abierunt“; Gudavičius E. Lietuvos valstybės struktūra Gedimino laikais, *Metai*, 1992, nr. 1, p. 126.

³⁵ Žr. 34 nuor.

³⁶ Pasakymas „Traidenio žemė“ (žr. 2 nuor.) turi platesnę prasmę.

³⁷ Gudavičius E. Bandyamas lokalizuoti XIII a. lietuvių kunigaikščių valdas, *MADA*, 1984, t. 3(88), p. 70–71, 72–73, 77.

³⁸ J(onynas) I. Astikas, *Lietuviškoji enciklopedija* (toliau – LE), Kaunas, 1933, t. 1, p. 1303.

³⁹ Žr. ten pat, p. 1299; Semkowicz W. *Tradycja o kniazioskim pochodzeniu Radziwiłłow w swietle krytyki historycznej*, Lwów, 1921.

⁴⁰ Semkowicz W. Braterstwo szlachty polskiej z bojarstwem litewskiem w unii horodelskiej 1413 roku, *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Warszawa, Lublin, Łódź, Kraków, 1914, p. 398.

⁴¹ SRP, p. 695: „von Gelwin czu Sirputtindorffe off der Swintoppe ij mile; von dannen ist j mile czu Wilkamergen czum huse...“

⁴² Ten pat, p. 693: „Item von Labunen vort ken Kernow czu dem huse sint ij mile gut weg vnd dorczwischen czu heeren gnug. Item von Kernow vort ken Maysegal czu dem huse sint ij mile gut weg vnd dorczwischen ist gnug czu heeren./.../ Item von Zeymen bis zcu Widegirden...bes czu Kernow ij mile gut weg, dorczwischen ist das vlies Swyntoppe vnd dorobir ist eyn vort vndir Widegirden dem dorfe vnd dorczwischen ist czu heeren gnug. Item von Kernow bes czur Wille ij mile gut weg vnd dorczwischen ist czu heeren gnug“; 694: „Von Gelwen bis an eyn vlies, das heist dy Sirwinte, do ist eyn vort obirr, das ist ij mile, do czwisschin ist eyn gerumer walt, do geen ij wege durch; von der Sirwinte bis czu Meysegallen czum huse ij mile, alles czu herin gnug vnd rume lant. Wil man von dannen in dy lant czur Wille iij mile. Wil man abir von Meysegaln czur Kernow, so czuet man wedir czurucke vnd hat bis dae ij mile; von der Kernow czuet man wedir czurucke an dy Swyntopp...“; 695–696: „kan man abir czu Weppre obir den vort obir dy Swintoppe, so hat man ij mile czu Gelwin, von dannen czu Starpeykin dorfe ij mile; von dannen czür Kernow ij mile, von der Kernow czu Meisegal ij mile, von dannen wil her furen ins lant ken der Wille...“

⁴³ Žr. 42 nuor. Plg. Łowmiański H. *Min. veik.*, p. 114.

⁴⁴ Žr. 42 nuor.

smulkiau aptariamos strateginės detalės: nurodoma brasta 1 mylią žemiau Kernavės (prie didingai pavadinto Atažvalgos⁴⁵ kalno), kurią perbridus, galima eiti į vieną ar kitą pusę⁴⁶. Taikant H. Łowmiańskio XIII–XIV a. Lietuvos teritorinių vienetų klasifikaciją, XIV a. Kernavės sritį reikėtų priskirti 3–4-ajai grandžiai, atitinkančiai XV–XVI a. vienetus, vadinamus valsčiais, arba mažesnės apimties, bet ne mažesnės svarbos pilių apygardas⁴⁷. Išsamesniuose XV–XVI a. šaltiniuose kaip tik ir susiduriame su Kernavės valsčiumi.

Po 1390 m. sunaikinimo Kernavės pilis ir miestas savo turėtos reikšmės jau niekad nebeatgavo⁴⁸. Kernavė nepateko į pirmąsias magdeburgijas gavusių miestų tarpą, ji nebuvo ta vietovė, kur Jogaila įsteigė pirmąsias parapijas⁴⁹. Tiesa, Vytauto valdymo pabaigoje parapija Kernavėje jau atsirado⁵⁰. 1528 m. kariuomenės surašymas Kernavės valsčių parodo kaip vieną didesniųjų Vilniaus kaimynystėje (jame priskaičiuojamas 171 bajoras⁵¹; lenkia jį tik Rudaminos valsčius su 247 bajorais, visuose kituose valsčiuose jų mažiau: Mėdininkų – 110, Giedraičių – 83, Nemėžio – 75, Máišiagalos – 63, Sudervės – 26, Nemenčinės – 22)⁵². Nepaisant pilies sunykimo, jos ūkis lėmė vieno seniausių didžiojo kunigaikščio dvaro gyvavimą (pirmąjį kartą dvaro valdytojas minimas 1398 m.)⁵³.

Bajorų žemėvaldą (daugiausia dalijamus veldamus) iš Kazimiero dalijimo knygų galima atsekti Kernavės ir gretimuose valsčiuose nuo XV a. vidurio⁵⁴. Šiaipjau pagal XV–XVI a. teritorinės gradacijos normas Kernavės teritorinis vienetas buvo laikomas valsčiumi⁵⁵, o jį valdė vietininkas⁵⁶. Tačiau, iš dalies lemiant santykiniam jo didumui tarp gretimų valsčių⁵⁷, o iš dalies istorinei tradicijai, jis pavadinamas ir pavietu⁵⁸. Kita vertus, ši istorinė tradicija nebuvo vienareikšmė. Kernavė, nepaisant savo geografinio artumo seniausiajam (mindauginiam) valdovo domeniui, taip ir liko provincinio Užnerio⁵⁹

⁴⁵ *Kraštas ir žmonės*, parengė J. Jurginis, A. Šidlauskas, Vilnius, 1988, p. 31.

⁴⁶ SRP, p. 694: „*Wil man abir von der Kernow obir dy Nerge, so trifft man eynen vort nedurwendig der Kernow dy Nerge abe j mile wegis vndir eynem berge, der heiset Attasewalgo; wil man denne ken der Wille adir dy Nerge abe, wo man wil her furen vnd bekennet sich do in allin enden wol*“. Vygandas Marburgietis pažymi atvejį (1365 m. žygyje į Vilnių), kai, dar neradus brastos Neryje, paskendo didžiojo magistro kamarininkas – *ten pat*, p. 550: „*pertranseuntesque flumen vulgariter Nerryne, in quo, antequam vadum invenirent, camerarius magistri Sanderus est submersus*“.

⁴⁷ Łowmiański H. *Min. veik.*, p. 5.

⁴⁸ Vitkūnas J. *Kernavė*, Vilnius, 1999, p. 11.

⁴⁹ Sužiedėlis S. *Vytauto vaidmuo Lietuvos kristianizacijoje, Vytautas Didysis*, Kaunas, 1930, p. 96.

⁵⁰ Ochmański J. *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań, 1972, p. 61, 63; Luchtanas A. *Min. veik.*, p. 281; Vitkūnas J. *Min. veik.*, p. 47; Kr(asauska)s R. Kernavė (toliau – Kern), *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas (toliau – LEB), 1957, t. 11, p. 392.

⁵¹ Kernavės bajorai ir keliuočiai išrengė 262 raitelius: *Русская историческая библиотека* (toliau – РИБ), Петроград, 1915, т. 33, отд. 1, ч. 3, с. 48: „*Тыи вси бояре Керновскии мають выправляти на войну в той же либче и слуги путьньни тых всих коней сума маеть быти 262 кони*“.

⁵² Łowmiański H. *Min. veik.*, p. 112.

⁵³ Vitkūnas J. *Min. veik.*, p. 47.

⁵⁴ РИБ, Санкт-Петербург, 1910, т. 27, отд. 1, ч. 1, т. 1, с. 4: „*Трумъне человек на имя Бимейко у Керновской волости*“ (nedatuota; 15 a.); 81: „*Пани Кезкайловой земля конюхова и брата его у Керновской волости. А тому конюху у Явсянской волости конюзское место, а тому конюху ингде обыскати*“ (1466 m.); 82: „*Гостилу пять человеков у Кернове а две землицы: Кунево и Кушлево*“; 120: „*У Кернаве и у Мойшоколе Волчку ж пять человеков у Попортъской волости...*“ (1442 m.); 121: „*Сомашку в Кернове 4 человек...*“ (1442 m.).

⁵⁵ РИБ, Санкт-Петербург, 1903, т. 20, Литовская Метрика, т. 1, с. 373: „*боярин господарский Керновское волости Петр Янович*“ (a. 1516 m.); *Lietuvos Metrika* (toliau – LM) (1528–1547), Vilnius, 1995, p. 42: „*жаловал нам боярин господарский волости Керновское на имя Павел Яражич*“ (1528 m.). Žr. 54 nuor.

⁵⁶ LM (1533–1535), Vilnius, 1999, p. 93: „*На што ж корол... рачыл делчыми прислати наместника керновского, князя Семена Ялмонтовича Подберезьского...*“ (1533 m.).

⁵⁷ Žr. 52 nuor.

⁵⁸ РИБ, т. 20, p. 1177: „*бояре Керновского повета Миколай а Ян*“ (1522 m.); 1541: „*боярин господарский Керновского повета Болтротмей Якубович*“ (1522 m.).

⁵⁹ Gudavičius E. *Lietuvos europėjimo keliais*, Vilnius, 2002, p. 127.

sudėtyje⁶⁰. Ūkinis Gediminaičių domenas, sutapęs maždaug su Lietuvos žeme siaurąja prasme, XVI a. pradžioje virto susiklosčiusių didžiojo kunigaikščio dvarų zona⁶¹. Užneryje tebūta vieno kito valdovo dvaro⁶².

Šaltinių anksti nurodomas Kernavės dvaras neišaugo į atskirą ūkinį vienetą, kaip tai vyko valdovo ūkinio domeno valsčiuose (tokius nesavarankiškus dvarus tvarkė Vilniaus tijųnas)⁶³. Nors Vytauto itinerariume minima Kernavė⁶⁴, šiaip ji nepatenka į didžiųjų kunigaikščių daugiausia lankomų vietovių tarpą⁶⁵. Valdovų pajamos iš Kernavės plaukdavo labiausiai iš karčemų mokesčių ar išnuomojimo ir iš surenkamų pabaudų (neperdaugiausiai jas papildant produktais), kaip tai rodo Kazimiero atlyginimai dvarionims⁶⁶. Kadangi Kernavės valsčiuje būta šio tokio valdovo dvaro, šaltiniai mini dvaro laikytoją⁶⁷. Čia pat tas asmuo, patvirtinant jo išduotą aktą, vadinamas Kernavės vietininku⁶⁸. Šiuo atveju tokį pareigybių sutapimą galėjo nulėmti ir tuo laiku suteiktas jam būtent dvaro laikymas iki gyvos galvos⁶⁹, bet valsčiaus ir dvaro valdymas vienoje rankose ir šių pareigybių sinonimiškumas (panašiai kaip valsčiaus ir pavieto)⁷⁰ lieka akivaizdus.

1528 m. kariuomenės surašymas nurodo Ašmenos, Medininkų, Minsko, Ainos, Lydos, Morkavos dvarus, Naugarduko pilį, Krėvos–Svyrių vėliaviją ir Rudaminos, Nemėžio, Kernavės sąrašus⁷¹. Tai nebrėžia subordinacijos skirtumų, bet vertinimo požiūrį parodo. Šiaipgi Kernavės bajorai stojo po savo vėliava (1565 m. surašyme jų dalinys vėliava ir vadinamas)⁷² ir turėjo savo vėliavininką⁷³. XVI a. pirmosios pusės Kernavės vietininko urėdas priklausė smulkiems kunigaikščiams – Simonui Podbereskiui⁷⁴, Motiejui Giedraičiui (Baltadvario – Mūrinių Videniškių pilies statytojui)⁷⁵; tai sutampa su Kernavės „pavieto“ reprezentaciniu lygiu.

Panašiai kaip Kernavės dvarą galima apibūdinti ir jos parapiją. Įsteigta gana anksti, Kernavės bažnyčia liko neturtinga (1559 m. Vilniaus vyskupijos bažnyčių registras nurodo tik 8 dūmų jos žemėvaldą)⁷⁶. Ji priklausė Vilniaus dekanatui⁷⁷. Palyginti ankstyva, bet aiškiai antraeilė didžiojo kunigaikščio fundaci-

⁶⁰ LM (1533–1535), p. 141: „Листы по двором по Вилен(ь)скому повету по Ошменской стороне, о се-ребъщыну писаны... По Вилен(ь)скому ж повету, по Завелью, до Мойшакголы, до Кернова...“ (1534 m.).

⁶¹ Gudavičius E. *Miestų...*, p. 49–51.

⁶² Wojtkowiak Z. *Litwa Zawilejska w XV i pierwszej połowie XVI w.*, Poznań, 1980, p. 71, 112; Любавский М. *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства во времени издания первого Литовского Статута*, Москва, 1892, с. 86–93.

⁶³ Wojtkowiak Z. *Min. veik.*, p. 112–114.

⁶⁴ Luchtanas A. *Min. veik.*, p. 281.

⁶⁵ Plg. Gudavičius E. *Miestų...*, p. 49–50.

⁶⁶ РИБ, т. 27, с. 192: „Сеньку Мотыце 6 коп с корчом Керновских...“ (be datos); 193: „Князю Макъку 8 коп с корчом Керновских...“ (be datos); 253: „Яну Милошовицу Литвину 4 копы с корчом Керновских, а 4 рубли з вин“ (1487 m.); 285: „Станьцу полтина в Кернове з вин а 4 бочъки ржи там жо з двора“ (1487–1489 m.); 295: „Стошу... ему ж рубль з вин в Кернове“ (1488 m.).

⁶⁷ LM. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25, Vilnius, 1998, p. 86: „Я, князь Семен Ямонтович Подъберезский, державца керновский...“ (1522 m. lapkričio 27 d.).

⁶⁸ *Ten pat*, p. 87: „наместник керновский князь Семен Ямонтович Подъберезский...“ (1522 m. gruodžio 7 d.). Plg. 56 nuor.

⁶⁹ LM, Knyga Nr. 1 (1380–1584). Užrašymų knyga 1, Vilnius, 1998, p. 36: „Krol Zygmunt dobra Kiernowo...ze wszystkim przynależnosciamy, maiąc wzgląd na służby dzierzawcy kiernowskiego xiążęcia Siemiona Jamonthowicza Podbereskiego, daie mu y wznosi prawem dozywothnym“ (1522 m. gruodžio 19 d.).

⁷⁰ Žr. 55, 58 nuor.

⁷¹ РИБ, с. 21, 27, 29, 30, 31, 32, 38, 39, 43, 45.

⁷² *Ten pat*, p. 294.

⁷³ LM (1528–1547), p. 143: „я з своее руки суд(ь)ями взял: Семена Костентиновича, хоружого керновского, а Миколая Станиславовича Сурывра“ (1536 m.).

⁷⁴ Žr. 70–72 nuor.

⁷⁵ Rėklaitytė I. Baltadvario (Mūrinių Videniškių) bastioninė pilis: archeologiniai ir istoriniai duomenys, *Voruta*, 2002, rugpj. 24, nr. 16 (514), p. 4; Kr(asauska)s R. *Kern.*, p. 392.

⁷⁶ Ochmański J. *Min. veik.*, p. 101, 104.

⁷⁷ Kurczewski J. *Biskupstwo wileńskie*, Wilno, 1912, p. 179.

jos ir patronato Kernavės parapija ir jos bažnyčia liko ir antraeilio kulto platinimo bei meninių vertybių sankaupos punktu. Pastarojoje plotmėje, kaip ir kitur, XVI a. jau labiau reikėsi ne valdovo, o privati iniciatyva. Kernavės parapijos rangas lėmė tai, kad ją visai ar beveik aplenkė didikų fundacijos ir aukos, tai vyko tik bajorų elito lygiu. Kernavės mokyklos nerandame nei išaiškintų, nei numanomų XV–XVI a. mokyklų sąrašuose⁷⁸. Apie užuomazginę mokymo būklę jau XVIII a. sąlygomis byloja 1782 m. Kernavės bažnyčios vizitacija: atskirės mokyklos patalpės neturėta ir vaikai prie bažnyčios nesimokė, išskyrus vargonininko mokomus *slėbizuoti* du berniukus; kaimuose parapijiečiai išlaikė du daraktorius⁷⁹. Sudegusios Vytauto bažnyčios šventoriuje 1739 m. statytos medinės bažnyčios⁸⁰ pamatai buvo sumūryti iš kalkėmis sutvirtintų akmenų, kasinėjant jos vietą⁸¹, rasta plokščių čerpių, vitražo stiklų, švino rėmelių liekanų, galėjusių priklausyti dar XV a. bažnyčiai⁸². 1698 m. inventoriuje rašoma apie naujai pastatytą, bet dar nepašventintą bažnyčią jau kiauru stogu, išdužusiais langais, suirusiomis grindimis (ypač prieangyje ir zakristijoje) ir sugriautu aptvaru⁸³. Pateikti duomenys apie ją leidžia susidaryti nors šioki toki fragmentinį vaizdą apie senesnės bažnyčios apdailos ir inventoriaus pobūdį.

Kernavės bažnyčia buvo pašvęsta Marijos dangun ėmimui, Myros vyskupui šv. Mikalojui, apaštalam Petru ir Pauliui (1698 m. inventoriuje pažymima, kad tai rodo jos vaizduojamoji dailė bei tradicija)⁸⁴. Dabartinio neobarokinio altoriaus apatiniame tarpsnyje yra Marijos, viršutiniame – šv. Mikalojaus⁸⁵ paveikslai⁸⁶, apatinį tarpsnį puošia barokinės manieros šventųjų Petro ir Pauliaus skulptūros⁸⁷. 1698 m. inventoriuje nurodoma, kad nepaaukuotame didžiajame altoriuje yra Švč. Trejybės vainikuojamos ir į dangų imamos Marijos, virš jos – šv. Mikalojaus paveikslas⁸⁸. Daugelis šių detalių sutampa su dabartine būkle, tačiau 1698 m. aprašomas Marijos paveikslas labiau primena ne pagrindinį altoriaus, taip pat ir Kernavės bažnyčioje esantį Marijos Škaplierinės paveikslą (kaip tik ją vainikuoja Švč. Trejybė)⁸⁹. Juo labiau kad būtent čia

⁷⁸ Ochmanskis J. *Senoji Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 134–137.

⁷⁹ Lebedys J. *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, Vilnius, 1976, p. 162.

⁸⁰ Su šiais įvykiais gali būti susijęs 1738 m. bažnyčios inventoriaus ir po klebono Kazimiero Mykolo Rogalskio mirties likusio turto surašymas – žr. Lebedys J. *Min. veik.*, p. 62.

⁸¹ 1925 m. pastaciūs dabartinę mūro bažnyčią, anksčiau 1933 m. buvo nugriauta – Kr(asauskas) R. *Kern.*, p. 392.

⁸² Luchtanas A. *Min. veik.*, p. 281.

⁸³ *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka. Rankraščių skyrius* (toliau – MAB), f. 264–1181, p. 1: „*Sepimentum ecclesiae totum circumcirca dirutum. Ecclesia ipsa nova quidem nec pridem aedificata lignea. Tectum tamen [kažkiek nusitrynusios vietos neįstengiau įskaičiuoti – E. G.] ...eno destructum pluviis, obnoxium totum. Pavimentum in portico ecclesiae et in sacristia totaliter malum, foraminorum citissima reparatione tam inferius quam superius indigens. Fenestras quoque totius ecclesiae concussa reperere petiunt. Ecclesia ipsa, ut innotescit ex assertis hominum, nondum consecrata...*“ Šia informacija nesirengiu koreguoti to, kas yra literatūroje. Ji turi būti sutikrinta su autorių turimais duomenimis.

⁸⁴ *Ten pat*: „*Erecta est, ut patet ex imaginibus et apertionibus...sub titulo S.Nicolai, pontificis Myrensis, S. S. Petri et Pauli, sub patrocinio Beatissimae Virginis in caelos assumptionem*“.

⁸⁵ Jis vaizduojamas su kūdikiu (*vaikų vyskupas*); jo bei šv. Petro ir Pauliaus (žr. 87 nuor.) vaizdavimas greta Marijos imtas iš Kernavės bažnyčios titulo, tačiau išidėmetina ir tai, kad greta Dievo Motinos jį mėgo vaizduoti Renesanso dailininkai – R(e)kl(a)itis) P. Mikalojaus kulto geografija ir meno istorija, *LEB*, 1959, t. 18, p. 407.

⁸⁶ Nevčesauskienė N. Kernavės bažnyčios dailės kūriniai, *KPE*, p. 282.

⁸⁷ *Ten pat*.

⁸⁸ MAB, f. 264–1181, p. 2: „*Altare magnum a fabre factum vulgo snycerską robotą non deauratum, habens imaginem Beatissimae Virginis Mariae in coelios assumptae, quam sanctissima Trias coronat, superius autem habens imagium s. Nicolai, episcopi Myrensis*“.

⁸⁹ Nevčesauskienė N. *Min. veik.*, p. 282. 1698 m. inventorius mini antrąjį Marijos altorių – MAB, f. 264–1181, p. 3: „*Altare 2-dum Beatissimae Virginis Mariae erectum eo a reverendo Casimiro Towarzynski*“.

Minimos ir kitos Kazimiero Tovažinskio dovanos – *ten pat*, p. 1.

Mariją puošia paauskuotos sidabro karūna ir 12 žvaigždžių, minimos inventoriuje⁹⁰. Iš to drįsčiau spręsti, kad bent jau šių paveikslų siužetus paliudija XVII a. šaltinis, taigi šie siužetai (jei ne paveikslai) galėjo ateiti iš senesnių laikų. Be to, 1698 m. inventorius nurodo ankstesnius donatorius – Musnickį, Vilniaus viceždininką Jeronimą Hirdzejovskį, Kazimierą Tovažinskį⁹¹. Inventoriaus nurodomų taurių⁹² trys esamos dabartinės neatitinka (jos vėlesnės)⁹³. Užtat 1667 m. Vilniuje išlieta varpa⁹⁴ galima tikėtis šį inventorių minint (nurodomi keturi varpai ir pačioje bažnyčioje skambinamas varpelis)⁹⁵. Iš aprašymo yra tikėtinas bent jau XVI a. antrosios pusės (jei ne paleotipinis) mišiolas, priekyje papuoštas rubinu ar jo imitacija, užpakalyje – sidabro kalstiniiais⁹⁶. Inventorius mini chore buvusius mažus vargonus⁹⁷.

Esami šaltiniai ir bažnyčios inventorius nerodo stambiosios diduomenės paramos Kernavės parapijai. Panašiai kaip vietininko urėdo atveju, čia užtin-kame smulkesniųjų didikų ar bajorų elito dovanojimų⁹⁸. Stambiausios bajorų fundacijų buvo altoriai⁹⁹. 1495 m. Ona Bagdonė Mackevičienė (Kareivaitė) įsteigė šv. Mikalojaus altariją¹⁰⁰. Jos fundaciją 1505 m. papildė Mikalojus Mackevičius¹⁰¹. Neturtingą Kernavės parapiją vis dėlto sau išgaudavo ir Vilniaus kapitulos kanauninkai¹⁰². XVI a. 3–4 dešimtmetį ją valdė iš Krokuvos miestiečių kilęs Erazmas Eustachijus Časkis¹⁰³, įgijęs dar Kauno ir Pasvalio parapijas bei Vilniaus kanauninko pareigybę¹⁰⁴. 1553 m. šv. Mikalojaus altoriaus patronai Simonas Steckavičius ir Jonas Jurevičius, atsisakius šio altoriaus kanauninkui, Trakų *prabaščiu* ir didžiojo kunigaikščio sekretoriui Motiejui Maskoliniui, Vilniaus vyskupui Pauliui Alšėniškiui į jo vietą rekomendavo Kernavės kleboną Albertą Leonardį¹⁰⁵. Taigi kanau-

⁹⁰ *Ten pat*, p. 1: „*Corona argentea deaurata super caput Beatissimae Virginis Mariae a [kažkiek išsirtusios vietos neįstengiau įskaityti, galūnė rodo aukščiausio laipsnio pažyminį arba Jeronimo vardą – E. G.]...imo Musnicki oblata et 12 stellae argenteae deauratae a m[agnifico] d[omino] Hieronimo Hird[žejowski, vicetesau[ra]rio Vilnensi, oblat[e]“.*

⁹¹ Žr. 89, 90 nuor.

⁹² MAB, f. 264–1181, p. 1.

⁹³ Nevčesauskienė N. *Min. veik.*, p. 283.

⁹⁴ *Ten pat*.

⁹⁵ MAB, f. 264–1181, p. 1: „*Campanae in campanile sunt quatuor. 1-ma magna, plus minus quadringenta pondo potest habere, caeterae minores; quinta campanula in funi ecclesiastica desuper“.*

⁹⁶ *Ten pat*: „*Missale antiquae editionis in ante rubex, desuper a parte retraque argento circumcitra subtiliter et tenuiter circumductum“.*

⁹⁷ *Ten pat*, p. 3: „*In choro organum exiguum amichonarium processuale“.*

⁹⁸ Žr. 93 nuor. (Musnickio dovanota Marijai [Škaplierinei?] karūna. Musnickai yra Kernavės kaimynystėje, greta esantys Daubariškių kaimai sietini su Daubarų–Musnickių gimine – Daubarai, LE, Kaunas, 1937, t. 6, p. 72).

⁹⁹ Ochmański J. *Min. veik.*, p. 89.

¹⁰⁰ Kurczewski J. *Min. veik.*, p. 184.

¹⁰¹ Jasas R. *Pergamentų katalogas* [Lietuvos TSR Mokslų akademijos centrinė biblioteka], Vilnius, 1980, p. 77 (Zigmanto II ir Vilniaus vyskupo Alberto Radvilos transumptai).

¹⁰² Ochmański J. *Min. veik.*, p. 106.

¹⁰³ *Ten pat*, p. 44. Žr. 104 nuor.

¹⁰⁴ LM (1380–1584), p. 99: „*listy na trzy poddane w Bolnikach O³brychotowi Marcinowiczowi Gasztho³thowi woiewodzie wilenskiemu przez Erazma Ostafia plebana Kiernowskiego za szescziesi³th kop wiecznie kupione...“* (1523 m.); LM (1387–1546), p. 258: „*каноник виленский, плебан ковенский, керновский и посволский, князь Остафиус...“* (1537 m.); 281: „*каноник виленский, плебан ковенский, керновский и посвольский, князь Остафиус...“* (1537 m.).

¹⁰⁵ MAB, f. 198–844, p. 1: „*Reverendo in Christo patri, domino Paulo, Dei gratia [plyšys] vilnensi, duci Olschanensi...Simon Steczkowicz, vexilifer Nemencz-nensis, Ioannes Ivrevicz [plyšys] felicitatem ac reverenciam debitam et honorem. Reverende in Christo pater, post [plyšys]...acionem reverendi domini Mathie a M[asc]jolini, prepositi Trocensis, canonic[i] [plyšys] [sec]retarij s[acrae] m[aiestatis] regie, vacante vero altari, tituli sancti Nicolai [plyšys] [li]beram resignationem in ecclesia parochiali Kiernoviensi ivris patronatus nostri [plyšys]...iati possessoris ad illud sic vacans, volemus dominum Albertum Leonardi, cano[nicum] plebanumque Kiernoviensem, reverende pate[rnitat]i vestre duximus presentandum et har[um] [plyšys] presentamus, humiliter petentes: dignetur [plyšys] ad hoc ipsum altare vacans instit[uen]t? – plyšys] hic administratorem spiritualium et regimen [il]? – plyšys] lud ei com[m]itendo id, quod ad eius...[plyšys].“*

ninkai valdydavo ir altorių. Kernavės klebonu yra buvęs ir Petras Roizijus¹⁰⁶. Tokių dvasinių pareigybių suderinimą veikiau lėmė ne tiek parapijos turtingumas, kiek kvalifikuotų dvasininkų trūkumas ir, žinoma, aukštesnės jų pakopos padėtis bei ryšiai. Taip plėtėsi svarbi Kernavės žemė ir paskui nedidelis valsčius iki 1564–1566 m. administracinės reformos. Tai žymaus, o vėliau vieno mažesniųjų, esančio sostinės kaimynystėje ir šios kaimynystės veikiamo, teritorinio vieneto raidos pavyzdys.

Straipsnis „Versmės“ leidykloje gautas 2002 10 18, spaudai parengtas 2005 06 20.
Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ monografijoje „Musninkai. Kernavė. Čiobiškis“, Vilnius, *Versmė*, 2005, p. 140–148 (vyriausiasis redaktorius sudarytojas Stanislovas Buchaveckas).
Straipsnis interneto svetainėje www.llt.lt skelbiamas nuo 2007 08 28.

¹⁰⁶ Kr(asauska)s R. *Kern.*, p. 392.